

УДК 81.255:82-14

СКЛАДНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ: МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА

Гольтер І. М.

Дніпровський державний технічний університет

У статті проаналізовано проблему перекладів поетичних творів. Наведено результати аналізу особливостей перекладу поетичних текстів та ролі перекладача при цьому, що дає змогу дослідити вплив особистості та світосприйняття перекладача у процесі збереження національної поетичної традиції, з'ясувати семантичні й структурні засади поетичного перекладу.

Ключові слова: переклад, культурна специфіка, літературна спадщина, стиль перекладу.

Holter I. M. Difficulties and peculiarities of poetic works translation: the art of the interpreter. The article deals with the analysis of the problem of poetry works translation. The results of the peculiarities of the translation of poetic texts and the role of the interpreter are given. This allows to study the influence of the personality and perception of the interpreter in the process of preserving the national poetic tradition and to find out the semantic and structural foundations of poetic translation. According to the stated purpose the article analyses the peculiarities of the genre of poetry and gives the characteristic of external and internal features of the poetic work, the main difficulties and specifics of poetic translation were investigated on the example of sonnet 109 by W. Shakespeare. The author comes to the conclusion that reproduction of external and internal elements of the poetic matrix such as rhythm, size, rhyme, euphonic structure of the poem, stylistics, figurative and emotional content of words and phrases play an important role in the process of translations of poetry works. But it is practically impossible to achieve a full equivalent and similarity of all external and internal components of the poetic work in the translation even in genealogically similar languages. The specificity of poetic translation is that the interpreter has to turn into the author, taking his style and language, intonation and rhythm to establish functional equivalence between the structure of the original and the translation, to reproduce in translation the unity of form and content which refers to the artistic whole.

Key words: translation, cultural specifics, literary heritage, translation style.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Серед багатьох форм відображення дійсності незвичайне місце посідає поетична. Особлива віршована форма організації поезії, її ліричність та інтимність проявляється у специфічній мовній будові, що відрізняється ритмом і римою. А тому для неї характерне якнайширше використання різноманітних мовних засобів, створення неповторних символів та образів, тобто нових асоціативних і семантичних зв'язків між мовними одиницями. У кожного народу вони свої. Це означає, що перекладач повинен створити новий поетичний текст, еквівалентний оригіналу з його концептуальною та естетичною інформацією, але використовуючи в разі потреби зовсім інші мовні, а часом і віршовані форми [1].

Мистецтво поетичного перекладу в другій пол. ХХ ст. стало об'єктом широкого наукового зацікавлення. Як вказують відомі перекладачі, у поетичному творі, який характеризується ритміко-інтонаційною своєрідністю, набагато частіше і ширше вживаються фонетичні засоби, значно більша вага окремого слова [3; 8; 12]. До того ж при перекладі, щоб досягти розкриття змістового аспекту поетичної форми оригіналу, не можна не враховувати розмір, риму вірша-першоджерела. Таким чином, переклад поезії має свою специфіку, пов'язану з унікальністю поетичного жанру, тому актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю цілісного і об'єктивного аналізу особливостей перекладу поетичних текстів, коли йдеться не лише про передачу

змісту оригіналу, а й про оптимальне відтворення стилістичних характеристик тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою перекладу поетичних текстів займалися такі відомі вчені, як Н. Галеєва [3], В. Комісаров [7], В. Коптілов [8; 9], Л. Лазаренко [11], М. Брандес [1], Т. Євсюкова [5], Я. Рецкер [14], Х. Назаркевич [12], які звертали увагу насамперед на переклад зображувальних мовних засобів, специфіку перекладу поетичних творів різних жанрів (віршів, балад, сонетів, поем), збереження поетичного звукоряду тощо. Останнім часом з'явилося кілька цікавих робіт українських дослідників, зокрема В. Говердовського [4], І. Харитонова [15], Л. Коломієць [6], які концентрують увагу на основних проблемах поетичного перекладу, його концептуально-методологічних засадах, мові поетичного перекладу в аспекті лінгвістичної прагматики тощо.

Формулювання мети і завдань статті. Мета цієї статті полягає в тому, щоб дослідити специфіку перекладу поетичного жанру, характерні зовнішні та внутрішні особливості поетичного тексту і їх відтворення в перекладі залежно від особистості перекладача. Згідно із цим завданням пропонованого дослідження, з'явилась спроба розв'язати питання збереження жанру поезії при перекладі й систематизувати накопичений у вітчизняній та зарубіжній теорії і практиці перекладознавства досвід поетичного перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від загальнонаціональної поетична мова відрізняється

тим, що дійсність мови поетичного твору – це дійсність цілісного художнього миру, унаслідок чого мовні і позамовні (змістовні) сторони художнього твору спаяні значно міцніше, ніж в інших функціональних стилях. Тому закономірності побудови поетичної мови пояснюються не граматичними і синтаксичними правилами, а правилами побудови змісту [1, 25].

Виконання повноцінного перекладу вірша зі своєю вишуканою римою і художніми образами є надскладним завданням: треба враховувати, що поетичні твори відрізняються зовнішньою конфігурацією та розміром, а тому і включають різну кількість певних поетичних засобів. Це пов'язано зі специфікою організації мови, національною традицією віршування і залежить від авторського задуму та рівня його поетичної майстерності. Як вказує українська дослідниця К. Яблуновська, «римовані перекладені відповідники оригінальних творів, метою яких завжди було віддати всі найголовніші особливості першотворів навіть генеалогічно далекими мовами, завжди зберігали найголовніші компоненти матриці якщо не сповна, що взагалі неможливо, то принаймні в найголовніших її складниках» [16].

В. Виноградов розрізняє у віршованому творі два важливі елементи будови, матриці, за його визначенням, – зовнішню та внутрішню. Основними елементами так званої зовнішньої матриці віршового твору є однакова чи різна кількість рядків у віршовому творі, однакові види рим, характер рим, послідовне або перехресне римування, збереження або незбереження кількості строф, наявність повторів. Компонентами внутрішньої будови поетичного твору слугують зміст окремої строфи, авторський набір різних стилістичних засобів – тропів, синтаксичні особливості строфи, звукова структура твору, прагматичний підтекст, авторські образи твору, на основі яких будується розвиток теми у творі [2, 162].

Таким чином, переклад поезії є складним і викликає досить велику кількість проблем. Тільки органічно поєднавши національне і загальнолюдське, зберігши національну своєрідність і водночас відкривши поетичний твір світові, відтворивши дух і час епохи, можна домогтися звучання перекладу. Не менш важливим є вибір між точністю і красою перекладу. В. Радчук вказує на потребу «різного ступеня точності для різних рівнів художньої ієрархії» і підкреслює, що «при розрахованій (для кожного рівня поетичної організації) мірі відхилення, яка продиктована основним і головним, передається не просто щось із твору, а його суть» [13, 22–26].

В. Коптілов, керуючись тим, що художній переклад «має бути семантико-стилістичною паралеллю першотвору», доводить, що «перекладаються не слова, не рядки, не речення, не звуки... Перекладається (точніше передається) система понять у їх взаємовідношеннях і способах вияву цих взаємовідношень» [8, 69], і застерігає від суб'єктивного надання перебільшеного значення одним складникам оригіналу за рахунок применшення інших. Він розподіляє відхилення перекладачів на три типи: елементи, нав'язані ідеологією і поетикою автора чи й узяті з інших його творів; нейтральні елементи –

заповнювачі ритму, рими і подібні; елементи, чужі для ідейно-образної структури твору, який перекладається [9, 183–185].

Переклад поетичних текстів вимагає до того ж глибокого стилістичного аналізу матеріалу. Це необхідно для розуміння того, в чому полягає його індивідуальна своєрідність. Як наголошує багато перекладачів, з огляду на прояв у кожному випадку індивідуальної художньої манери письменника, різноманітність лексичних і граматичних засобів мови, поєднань книжно-письмової і усної мови в літературно переломлених стилістичних різновидах питання про поетичний переклад є надзвичайно складним [1; 11; 13]. Отже, готових рецептів розв'язання конкретних перекладацьких проблем немає. Наскільки вдалим буде це розв'язання, залежить від смаку перекладача, його інтуїції та поетичного обдарування.

Викладені теоретичні постулати повинні бути підкріплені практичними прикладами. Тож ми проаналізуємо переклади відомого 109-го сонета Шекспіра “O never say that I was false of heart” українською та російською мовами (підрядковий переклад російською мовою О. Шаракшане (20)). На наш погляд, це цікаво зробити тому, що в різні часи і зовсім по-різному цим займалися такі відомі українські та російські майстри, як Д. Паламарчук, Г. Пилипенко, М. Чайковський, С. Маршак, О. Фінкель, М. Гербель, В. Агошков.

Усі перекладачі зберігають 14-рядковий шекспірівський сонет – особливу візитну картку поета, проте на цьому схожість майже закінчується.

Так, серед варіантів перекладу перший рядок *O never say that I was false of heart* (18) *О, никогда не говори, что я был неверен сердцем* (20) тільки в Агошкова більшою мірою збігається з шекспірівським:

Не говори: что я неверен сердцем (19), тоді як усі інші значно змінюють авторський варіант:

О, не кажи, що я у фальши запав (Паламарчук) (22)
Не думай, що я правду приховав (Пилипенко) (21)
Не говори, что это сердце ложиво (Чайковський) (18)
Не говори, что в сердце этом ложь (Фінкель) (18)
Не говори, мой друг, что сердце изменило (Гербель) (17)

Меня неверным другом не зови (Маршак) (18)
 Як бачимо, Паламарчук вживає слово «*фальш*», Пилипенко вдається до евфемізму «*приховав правду*», Чайковський, Фінкель використовує іменник «*ложь*»; Гербель – «*измена*», а Маршак взагалі створює власний вільний переказ. До того ж, крім Агошкова, ніхто з перекладачів не використовує підкреслене Шекспіром *Я*.

У рядку *Though absence seemed my flame to qualify* (18) *хотя разлука, казалось, умерила во мне огонь страсти* (20)

шекспірівське ключове “*absence*” (розлука) у Паламарчука було замінено «*на віддалі*», у Пилипенка – на перифраз «*і не питай, де був і де ходив*», у Чайковського – на «*вдали*», у Гербеля – на «*раставанье*», а Маршак передав тільки загальний зміст рядка: «*Как мог я изменить иль измениться?*»

Яскраве "flame" (пристрасть) Паламарчук переклав як «вогонь», Чайковський та Гербель замінили відповідним синонімом «пыл», Фінкель перетворив на «жар». Попри подібність значення, ці синоніми все ж не можуть повністю передати шекспірівське «огонь страсти», і ніхто не зберіг "seemed" (створювалося враження, здавалося), яке в цьому контексті грає роль заперечення.

У двох наступних рядках:

*As easy might I from my self depart
As from my soul, which in thy breast doth lie* (18)

*мне легче было бы расстаться с самим собой,
чем с моей душой, которая находится в твоей
груди* (20).

Практично всі перекладачі, окрім Фінкеля, зберегли загальний зміст – «моє кохання, моє серце, моя душа належать тобі», використавши тільки кілька слів, зокрема «серце» (Пилипенко), «вогонь» (Паламарчук), «у грудях» (Фінкель), «пыл» (Гербель), або метафоричний парафраз слова «вічне кохання» – «Не умереть тому, что вечно живо» (Чайковський) чи «залог любви» (Маршак).

Для того, щоб передати біль розлуки, Паламарчук послуговується близьким до шекспірівського висловом «я себе з собою роз'єднав», Пилипенко – метафорою «тобі навіки серце я віддав»; Агошков інтерпретував мотив неможливості розставання як неможливість «за собою захлопнуть дверцу, Когда душа живёт в груди твоей!»

Звертає на себе увагу і зміна виду речень при передачі контексту цього рядка сонету: розповідне, стверджувальне – у Шекспіра, питальне (хоча і зберігає свій смисл-впевненість) «Как мог я изменить иль измениться?» – у Маршака і яскраво емоційно забарвлене – окличне (приклад наведено вище – І. Г.) – в Агошкова.

Бачимо численні перетворення також в інших рядках:

That is my home of love. If I have range (18)
Там дом моей любви. Если я и блуждал (20)

Шекспірівське «дім мого кохання» (у контексті «центр») Паламарчук переклав як «притулок, радісний завжди», Пилипенко змінив на «образ» – «моя душа твій образ зберегла», Маршак перетворив на емоційніше «приют», Чайковський – на високе «кров», Фінкель використав іншу метафору – «кров», а Агошков – «ключ» у значенні «средоточие жизни», «осередок життя».

По-різному інтерпретували і рядок
So that myself bring water for my stain (18)

*так что я сам приношу воду для смывания пятна
измены* (20):

*Вертався, знов приносячи води,
Яка щораз мої змивала плями* (Паламарчук) (22)

*Приніс я чисту воду з джерела,
Щоб змити всі помилки і гріхи* (Пилипенко) (21)

Живую воду, что смывает пятна (Маршак) (18)

Чтоб смыть пятно моею же водой (Чайковський) (18)

Чтоб душу мог омыть перед тобой (Фінкель) (18)

И этим грех свой сам с души своей слагаю (Гербель) (17)

Водой целебной смыв измены пятна (Агошков) (19)

Як бачимо, тільки Чайковський та Паламарчук перекладають досить близько до тексту. Практично всі додали до слова «вода» епітети, яких не було в Шекспіра. У Маршака слово "stain" (пляма), яке Шекспір вживає в однині, перетворюється на множину, а вода стає «живою», посилюючи таким чином оригінальну метафору. До перекладу Маршака близьке трактування Агошкова, який «живую воду» перетворює на «целебную». Фінкель взагалі значно трансформує текст: він, на наш погляд, дещо змінює акценти, робить їх глибшими, глобальнішими, коли говорить, що очистити треба душу, Гербель «проігнорував» цей рядок, передавши тільки загальний зміст – «очищення», пов'язавши його з розкаянням та болем.

При перекладі наступного чотиривірша нам здається цілком правомірним говорити лише про переклад на рівні образно-чуттєвому, асоціативному: практично жоден з перекладачів не вдається до більш-менш точного дотримання оригіналу:

*Never believe, though in my nature reigned
All frailties that besiege all kinds of blood,
That it could so preposterously be stained
To leave for nothing all thy sum of good* (18)

*Никогда не верь, - хотя в моей натуре царили
все слабости, осаждающие всех людей [всякую
кровь], -*

*что она могла быть так нелепо испорчена
[запятнана],*

*чтобы променять ни на что всю сумму добра,
воплощенного в тебе* (20)

Кожен з поетів обирає свій синонім і свої епітети до ключових слів. Так, у Пилипенка "frailties" (слабкості) перетворюються на «обмови», у Паламарчука і Маршака – на «гріхи», у Чайковського та Гербеля – на «слабости земли», у Фінкеля – на «страсти», у Агошкова – на «слабости греха». Шекспірівський вислів "all thy sum of good" Пилипенко називає «священним даром», Маршак – «источником всех благодарений», Чайковський – «сокровищем моим», Фінкель та Агошков – «твоим добром», Паламарчук і Гербель взагалі не перекладають.

Зовсім інші асоціативні зв'язки можна помітити і при перекладі рядка

That it could so preposterously be stained (18)

*что она могла быть так нелепо испорчена
[запятнана]* (20).

У Пилипенка це асоціюється з чистотою та шляхетством: «Це ж глупство: марно забруднити честь», у Паламарчука – з боротьбою з власними недоліками: «мої пороки подолати», для Маршака це «костання межа»: «Но не дошел я до последней грани», у Чайковського пов'язано з непереможністю його найголовнішого і найдорожчого скарбу – кохання: «С сокровищем моим сравнятся в силе!», Фінкель поєднує з добром, яке несе в собі його кохана людина і, звертаючись до неї, просить не вірити, що він – зрадник, що його душа «Твое добро отринула теперь». Агошков запевняє, що всі принади світу не варті зусиль без кохання і що тільки воно рятує:

Твоє добро не стоит всех потуг, –
Тебе одной судьбу вверяю смело (19)
Заклучні рядки сонета
*For nothing this wide universe I call,
Save thou, my rose; in it thou art my all* (18)
Я говорю, что весь этот мир -- ничто,
за исключением тебя, моя роза; в этом мире ты
для меня все (20)

теж зазнали перекладацьких трансформацій.

Зокрема, Паламарчук замінює “*in it thou art my all*” (ти для мене все у цьому світі) на «радоште моя», Пилипенко передає зміст “*For nothing this wide universe I call*” (я називаю цей світ порожнечою) метафорою з оцінною характеристикою: «Цей світ не вартий стерттого гроша», Маршак замінює на «другого счастья нет», Чайковський – «ты для меня и все, и вся», Фінкель «Мне нужен ты о, нежной розы цвет», Агошков використовує метафору «как роза идеальной чистоты».

До того ж Маршак замість шекспірівського негативного речення використовує питальне і замінює іменник “*universe*” (всесвіт) на «просторный этот свет», Фінкель, навпаки, – на «ничтожный этот свет», для того щоб підкреслити велич почуттів, а Агошков робить антонімічний переклад: «Ничто весь мир, коль есть на свете ты».

Шекспірівське “*rose*” (троянда) Пилипенко, Маршак та Гербель взагалі не використовують, замінюючи його таким смисловими аналогами, як «мій всесвіт і душа» (Паламарчук), «счастье» (Маршак), «назвать своею» (Гербель), Чайковський вживає архаїчне «розан».

Як бачимо, кожен з перекладачів створив «свого» Шекспіра, передаючи власну інтерпретацію, особисте розуміння сонета, написаного великим англійцем. І це зайвий раз доводить: поезія і пишеться, і перекладається не тільки розумом – серцем. Під цим зовсім ненауковим поняттям ми розуміємо світо-

сприйняття перекладача, його темперамент, особисті риси характеру, поетичний талант і поетичне почуття міри. Без цього неможливо створити якісний переклад будь-якого ліричного твору, який би відповідав духу і настрою оригіналу – він просто не буде хвилювати, а отже, не буде життєздатним. І дуже важко сказати, чий переклад цього сонету «правильніший». Вони всі різні і водночас неповторні.

Крім численних розбіжностей, слід звернути увагу і на значні подібності в перекладах. Багато слів в перекладах є майже еквівалентними між собою. Така відповідність словника свідчить, що Шекспір своїми художніми творами зробив можливим зближення культур не тільки на смисловому рівні, а й на рівні художніх засобів їх втілення.

На наш погляд, усім перекладачам вдалося відчувати і певною мірою (кому з більшим, кому з меншим успіхом) іншою мовою і в іншому часі донести до читачів твір епохи Відродження таким чином, щоб і через півтисячі років він викликав благоговіння.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У перекладах поетичних художніх творів велика роль належить відтворенню зовнішніх та внутрішніх елементів вірша: ритму, розміру, рими, ефонічної структури, стилістики, образного та емоційного змісту. Але практично неможливо досягти повністю еквівалентного і рівнозначного в усіх складових зовнішніх і внутрішніх компонентів поетичного твору в перекладі навіть у генеалогічно близьких мовах. Специфіка поетичного перекладу полягає в тому, що перекладач має ніби перетворитися на автора, приймаючи його манеру і мову, інтонацію та ритм, встановити функціональну еквівалентність між структурою оригіналу та перекладу, відтворити в перекладі єдність форми та змісту, яку розуміють як художнє ціле, тобто донести до читача тонкі нюанси творчого задуму автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста / М. П. Брандес, В. И. Провоторов. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
2. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
3. Галеева Н. Л. Параметры художественного текста и перевод / Н. Л. Галеева. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1999. – 154 с.
4. Говердовский В. И. Перевод как кривое зеркало духа и культуры народа / В. И. Говердовский // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – № 500. – С. 316–320.
5. Евсюкова Т. В. Перевод как формирование интертекстуального лингвокультурного пространства / Т. В. Евсюкова // Вісник Сумського ун-ту. – 2002. – № 4. – С. 69–72.
6. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари : методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця XIX до початку XXI століття : [навч. посіб.] / Л. В. Коломієць. – К. : Київський університет, 2011. – 495 с.
7. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : «ЧеРо», 2002. – 207 с.
8. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К., 1971. – 130 с.
9. Коптілов В. Першотвір і переклад : Роздуми і спостереження / В. Коптілов. – К., 1972. – 215 с.
10. Кулікова В. Комунікативна ситуація та переклад / В. Кулікова // Філологічні науки. Вісник Сумського ун-ту, 2002. – № 4. – С. 80–84.
11. Лазаренко Л. М. Вступ до перекладознавства. Курс лекцій / Л. М. Лазаренко. – Маріуполь 2004. – 139 с.
12. Назаркевич Х. Основи перекладознавства : в 2 ч. : [навч. посіб.] / Х. Назаркевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – Ч. 1: Теоретичний курс. – 298 с.
13. Радчук В. На жертovníку мистецтва / В. Радчук // «Хай слово мовлено інакше...» Проблеми художнього перекладу : [статті з теорії, критики та історії художнього перекладу]. – К., 1982. – С. 22–26.
14. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Аудитория, 2016. – 244 с.
15. Харитонов І. Зіставні переклади поезій : [навч. посіб.] / І. Харитонов. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 416 с.

16. Яблуновська К. До питання відтворення жанру в поетичному перекладі / К. Яблуновська [Електронний ресурс] // XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/3073>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. Сонет 109 (Шекспир/Гербель) [Електронний ресурс] // Википедія. – Режим доступу: [https://ru.wikisource.org/wiki/Сонет_109_\(Шекспир/Гербель\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Сонет_109_(Шекспир/Гербель)).

18. Сонеты Шекспира на русском и английском языках [Электронный ресурс] // Мир книг на английском языке. – Режим доступу: http://engshop.ru/shekspir-sonet-109-na_anglieskom/

19. Шекспир В. Сонет 109. Перевод (В. И. Агошков) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.stihi.ru/2012/12/09/5737>.

20. Шекспир В. Сонеты [Электронный ресурс] / В. Шекспир. – СПб : Азбука-классика, 2004. – 381 с. – Режим доступу: http://lib.ru/SHAKESPEARE/sonets-sharakshane.txt_with-big-pictures.html.

21. Шекспір В. Сонети / [пер. з англ. Г. Пилипенка] / В. Шекспір. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2008. – С. 223.

22. Шекспір В. Твори в шести томах. Том 6. [пер. з англ.] / В. Шекспір. – К. : Дніпро, 1986. – С. 671.